

NÉMETH ALAJOS

A sopronkőhidai fegyház történetéből

A fegyintézet felépítése és elrendezése

Soprontól kb. 5 km-re, közvetlenül a pozsonyi országút mellett nyugat felé, a múlt század nyolcvanas éveinek kezdetéig Offermann és társa Garstanjen bécsi részvénytársaság cukorgyára állt, mely működését a 80-as évek elején abbahagyta.

Abban az időben, 1883 novemberében történt, hogy a budapesti képviselőház pénzügyi bizottsága ülésén Pauler Tivadar igazságügyminiszter bejelentette, a törvényhozástól az országos rabsegélyező alapból 500 000 Ft-ot kér egy „Sopron vidékén építendő fegyházra”.¹

A cukorgyár helye, telke a lebontott, sőt kis részében még meglévő épületeivel szinte tálcán kínálkozott az Igazságügyminisztériumnak fegyintézet építése céljára. Hogy mi az igazság a 85 éves Gruber Lajos ny. főfegyőr információjában, akinek állítása szerint Sopron városa a Kurucdombot ajánlotta fel az igazságügyminisztériumnak fegyház céljára, nem tudom (soha senkitől sem hallottam különben róla), de tény, hogy László Zsigmond miniszteri tanácsos a cukorgyár telepét szemelte ki, „hogy az állam által megvásároltassék s rajta a létező épületek felhasználása, illetőleg átalakítása mellett egy országos fegyintézet emeltessek”.

A miniszteri tanácsost bizonyára az a megfontolás vezette, hogy a környéknek egészséges a levegője, jó a vize, no meg, hogy aránylag nagyon olcsón jutottak a telekhez és a még rajta lévő épületekhez. A cukorgyártelep épületei a lebontott épületek fa-, téglá- stb. anyaga (s a hozzá tartozó szántóföldek 11 katasztrális holdnyi területe mindössze 29 000 Ft volt, mely összegből „maga az egy igazgatósági épület is többet ér”.²

1884 májusában már ki is írták a pályázatot a kőhidai volt cukorgyár fegyintézetévé való átalakítására.

Az építés, átalakítás költségvetési előirányzatát 318 758 Ft 97 kr.-ban állapították meg. Külön közzé tették az előbbivel kapcsolatban a „középnymású forróvízfűtésre” való pályázatot 37 000 Ft 2 kr. költségvetési előirányzattal, valamint a „villamos világítás berendezésére” irányuló pályázatot 25 000 Ft költségvetés-irányzattal.

A pályázat feltétele volt, hogy „a versenyben csak szakképzett és gyakorlati építészek” vehettek részt. A tervek a soproni kir. ügyészség irodájában voltak kitéve megtekintés végett.³

A beérkezett pályázatokat 1884. június 6-án bontották fel. Összesen 6 építész pályázott, mégpedig: Schneider Márton, Mogle Frigyes, Vendler János, Eichler Vilmos, Hirschler és Bachrach.

¹ Sopron 1883. december 1.

² Sopron 1886. szeptember 22. [Csupan, mint érdekességet említem meg, hogy az említett bécsi részvénytársaságnak egyik soproni tagját (részvényes) Steiner Pálnak hívták, jómódú soproni poncichter (gazdagpolgár) volt; kilenc gyermeke közül egy 1979-ben még élt: 81 éves, özv. Nagy Józsefné, lakott Sopron, Vadász u. 32. sz. alatt. Személyesen felkerestem. Tőle tudtam meg a következőket: „Édesapám jómódú, evangélikus ember volt. Mint a cukorgyár részvényese, két nagy hold földön a gyár mellett cukorrépát termelt. Tőlünk vette meg az állam azt a telekrészt is, melyen később a gyegycemplomot építették.] Sopron 1886. szeptember 17.

³ Sopron 1884. május 17.

A forróvízfűtés berendezésére ugyancsak 6 pályamunka érkezett be: Cross Charles, E. Lewis utódai, Haag János, Zellerin Mátyás, Wiener Actiongesellschaft, Rill Lajos.

A világítás felszerelésére 4-en pályáztak: Egger, Kremenezscky és társa Siemens, Halske, Ganz és társa.⁴

A fenti pályázók közül az építésre, illetőleg átalakításra Schneider Márton soproni építész, a világítás berendezésére „Ganz és társa” budapesti cég, a fűtési berendezésre Gross kapott megbízást.⁵

Az építés a fentiek után gyors ütemben megkezdődött olyannyira, hogy 1885. május elején a fegyintézet falazata már készen volt. Bognár Géza kir. ügyész, mint a minisztérium képviselője a munkások közt jutalomdíjakat osztott ki, Schneider Márton építőmester pedig aznap este „a nap emlékére” a munkásokkal a „Magyar király” vendéglőben áldomást tartott.⁶

1886 márciusában Balkay István nagyenyedi orsz. fegyintézeti igazgató Sopronban volt és elkészítette a sopronkőhidai orsz. fegyintézet belső felszerelési előirányzatát. Néhány hónap múlva őt nevezte ki az igazságügyminiszter a kőhidai fegyház első igazgatójává.

1886. augusztus 3-án Fabinyi Teofil igazságügyminiszter megsejmelte az új fegyházat. 1886 szeptemberében, pénteki napon este, László Zsigmond igazságügyminiszteri tanácsos és soproni előkelőségek jelenlétében kipróbálták a villanyvilágítás, a főzőkészülékek és egyéb gépek működését. Németh Ferenc, a „Sopron” felelős szerkesztője (aki 15 éves korában részt vett az 1848–49-es szabadságharcban; mint ny. tanfelügyelő halt meg) beszámolóját idézem a következőkben:

„E helyen arról akarunk megemlékezni, amit századunk nagyszerű, úgyszólván csodához hasonló vívmányaképpen itt életbeléptetve látunk. Villanyvilágítást már volt alkalmunk látni, de ilyen óriási kiterjedésben, minő a fegyintézeti, még soha. A villanyfejlesztő gépek mintha alig várták volna az időt, hogy megmutathassák, mit tudnak... Egy pillanat alatt – mintegy varázsütésre – az egész fegyintézet 666 zárkájában, folyosóin, az udvaron és minden egyéb helyiségben kigyúlt a szép fehér fény, mind a 900 lámpában. Leírhatatlan a hatás, mit e látvány a jelenvoltakban előidézett. A villanyfényt, mely nem lánggal ég, hanem egy megtüzesedett sodrony által okoztatik, szabályozni lehet. Egész éjjel ég ugyan a zárkában, de az alvás idején oly halványra tétetik, mint a holdvilág, amíg egyébkor a napfényhez hasonlít.

A másik, szintén bámulatba ejtő látvány, a főzőkészülékek működése volt. Csak úgy sustorgott a főzelék a gőzzel forralt nagy üstökben. Nem állhattuk meg magunk sem, hogy a fegyencsokszot meg ne ízleljük egy pompásan főtt, kifejlett héjas krumpli képében. Mondhatjuk, kitűnően ízlett, hanem azért egy hónap múlva már mégsem kérnénk belőle. Csak hadd legyen azoké, akiknek szánva van.

A fürdőkadák, mosókonyha stb. készülékek is mind kitűnőnek találtattak. A fegyintézet főépülete megszámlálhatatlan kivilágított ablakaival úgy nézett ki az éj sötétjében, mint amilyennek a mesebeli tündérország királyi palotáját képzelni lehet. Valóban remekelt a műépítészet ez alkotásával.”

A „Sopron” felelős szerkesztője, arra a hírre, hogy a fegyintézet már teljesen elkészült, újra kilátogatott, hogy személyesen győződjék meg a hír valóságáról. Nem ment hiába. Jóllehet hivatalosan az intézet csak október 1-én nyílt meg, valójában már teljesen készen állt a Sopron szerkesztőjének látogatásakor. A „Sopron” 1886. szeptember 22-i számában hosszú cikkben, lelkesen számolt be mindenről, amit látott. A fegyintézetet „az újabbkori építészet valódi remeké”-nek mondja. A következő sorokban őt idézem: „Az egész telep megvásároltatván Wagner Gyula hírneves budapesti műépítész megbízott, hogy átalakítási, illetőleg építési tervet készítsen. Wagner e feladatnak, László Zsigmond miniszteri tanácsos alapeszméinek felhasználása mellett nagyszerűen megfelelt, amit a már teljesen elkészült épületek legfényesebben bizonyítanak. Az építés nagy munkája pedig Wagner Gyula

⁴ Sopron 1884. június 11.

⁵ Sopron 1884. július 5.

⁶ Sopron 1885. május 9.

vezetése és Naday András soproni kir. mérmök ellenőrzése mellett Schneider Márton soproni építőmesterek adatott. A monumentális épület legnagyobb része új építmény, s mint illetékes férfiak állítják, a hazai fegyintézetek közt a legnagyobb, és a törvény intencióinak végrehajtására legalkalmasabb, s melyben a tudomány legújabb vívmányai ... alkalmazást nyertek."

„A 4,3 méternyi magas kőfallal kerített tulajdonképpeni fegyháztelep szabályos négyszöget alkot. Ami ezen kívül a 11 holdnyi területből a falakon kívül fennmaradt, az részint a tisztviselők, részint az örök számára kertekké fog átalakíttatni.”

Ez utóbbihoz megjegyzem, hogy sohasem valósult meg. A fegyőrök ti. sohasem kaptak kerteket, hacsak soproni vagy fertőrákosi földtulajdonosoktól nem béreltek kisebb szántóföldeket konyhakert céljaira. A fegyintézetnek Németh Ferenc által szinte kimerítő részletességgel leírt belső képe – legalábbis az első világháború utáni 20-as évek elejéig – alig változott.

„A két hosszú épületszárnyat közepén összekötő folyosón vagyunk. Sajátságos, kimondhatatlan érzés futja át az ember kebelét, mikor ide, az élő halottak sírboltjába belép. A falak mellett jobbról is, balról is vasrácsozatú folyosók futnak egymás mellett mind a három emeleten. A földszinten éppen úgy, mint az emeletken, sorban egymás mellett vannak az ún. zárkák, mindegyik egy-egy fegyenc számára berendezve. Ilyen zárka van az épületben 686, és ezek közül 11 teljesen sötét. S minthogy az épület alakja „H” betűhöz hasonlít, az összekötő folyosó két végpontjáról egyszerre be lehet látni így az összes folyosókat, mint az ezekre nyíló valamennyi zárkát, annál könnyebben, mert a nappali világítást a folyosók a végükön lévő, s a földszinttől egész a épület magasságáig érő óriási ablakoktól, valamint az épület tetőzetén alkalmazott hat felülről világító üvegnyílástól, éjszaka pedig az egymástól csekély távolságban felállított, illetőleg lógó villanyos lámpáktól nyerik. A folyosók közepén vasrostély fut végig, mely alatt a forró víz általi fűtésre szolgáló csövek vannak elhelyezve, s melyek valamennyi zárkán is átvonulnak, s oly hőséget képesek kifejteni, hogy a leghidegebb téli időben a folyosó levegője 10 R fokra, a zárkái pedig 17 R fokra melegíthető fel.

A szellőztetésről is nagyszerűen van gondoskodva, s ez oly könnyen kezelhető, hogy minden fegyenc maga végezheti a szellőztetés munkáját, miután minden zárkában egy-egy kinyitható és becsukható ajtócska van a falba illesztve, amely a falakon végig fel egész az épület tetéjére kinyúló és kéménynek látszó kürtőkkel van összekötve. Eszerint a fegyenc tetszése szerint szabályozhatja a készülékkel a szabad levegő bejutását s a már felhasználtnak eltávolítását.

A zárkák ajtajainak vasalása oly erős és oly szerkezetű, hogy minden szökési kísérletnek teljes biztonsággal elejét veszi. Minden zárka ajtaján egy kívülről, az őr által kinyitható kis ajtócska van arra a célra, hogy azon a fegyencnek az étel benyújthatassék az ajtó belső oldalán megerősített kis polcra.

Van továbbá e fölött egy kis gömbölyű lukacsos pléből készült figyelőnyílás, melyen az őr észrevétlenül megsejlelheti éjjel-nappal, hogy a fegyenc mivel foglalkozik.

A zárkák bútorzata egy vaságy, melynek két vége felkapcsolható olyformán, hogy azt a fegyenc egy deszkalap ráhelyezésével asztallá alakíthatja. Az ágyi ruha szalmazsák és pokróc. Van továbbá minden zárkában egy szék, s az ürülék számára való vízelzárású szagmentes vasbádodgevény is.

Az épület két végén pincéhelyiségeket találunk, ahol a forróvízfűtéshez szükséges készülékek vannak felállítva, nevezetesen 12 kályha, melyekben a víz egész 180 foknyi hőségre felforrtható. Innét futja körül az egész épületet a csőhálózat, melyben a forró víz a melegség előidézésére szolgál.

Látunk a zárkák sorában olyan szobákat is, melyekben az emelő gépek vannak elhelyezve, s melyekben az ételt vonják fel a fegyencek számára az emeletekre. Vanak továbbá őrszobák, s a lelkesek és tanítók számára külön helyiségek.

Miután most még azt jegyezzük meg, hogy az emeletekre való közlekedést két vörösmárvány (esztergomai bányából való) lépcső tartja fenn. Lépjünk ki a déli oldalon lévő ajtón az udvarra s folytassuk szemlénket az intézet telepén tovább.

Itt egy emeletes régi épület áll előttünk, mely aránylag csekély átalakításon ment keresztül. Ennek földszinti helyiségei műhelyeket, raktárakat és egy istállót foglalnak magukban; az emeletken pedig munka- és tanterem vannak szükséges mellékhelyiségekkel.

A telep nyugati, a Dudlesz erdő felőli falának hosszában a faltól 5 méternyire sorban új épületek emelkednek. A nyugati sarkon van a csinos kórházépület. Ez a telepnek legmagasabb pontján épült és úgy van elhelyezve, hogy az uralkodó észak-nyugati légáramlat abba be ne hatolhasson s az elhasznált levegőt az intézet területéről eltávolítsa. A kórház 4 termében és 2 szobájában 46 ágy van berendezve. Ezen kívül vannak az orvos rendelőszobája és a gyógyszerár, külön fürdőszoba, mosókonyha, szerkonyha és a szükséges mellékhelyiségek. Az emeleten a szobák előtt tágas üveg-folyosó van, ami a lábadozóknak egészséges tartózkodási helyül szolgál. Az összes kórházi épületek fűtése – nem úgy, mint a főépületé – forróvízzel, hanem gőzzel történik, de itt is villanyos világítás van. Ugyan a kórház előtti téren egy kert is tervezetik a lábadozók részére.

A kórház épülete mellett van külön fedél alatt a halottas kamra és a boncoló szoba. Minő céltra, ahhoz nem kell kommentár.

Hozzá van építve ehhez az új munkatermek épülete, mely magában foglal 8 nagy termet (munkatermet), eszköztárt és raktárakat, s szintén gázfűtéssel, villanyos világítással és szellőztető készülékkel van ellátva.

Az új munkatermek épülete mellett van a kazán és gépház, ahol 24 lóerőre két nagy kazán működik. A gépházban látható két villanyt fejlesztő gép, melyeknek mozgásba hozatalára két gőzgép áll rendelkezésre, valamint egy gőzszivattyú, mely a különféle épületekben létező víztartók megtöltésére szolgál. Ugyanez épület mögött egy nagy szénraktár foglal helyet.

A nyugati fal hosszában lévő, most leírt épületsor északi végén van a gazdasági épület több helyiséggel.

Egyik ilyen helyiség a főző konyha. A szemlélőre itt szintén nagy meglepetés vár, mert az újabb kor egyik nevezetes vívmányát látja itt gyakorlati alkalmazásban. Ez a Becker rendszere szerint felállított főző készülék. Ebben a főzés gőz által felhevített forró vízzel történik, s a szakács nincs azon kellemetlen állapotban kitéve, hogy rántása elégjen, vagy étele megkozmásuljon. Hosszadalmas és laikusnak felette nehéz volna a hőmérőkkel ellátott főzőkészülék szerkezetét kézzel foghatóan leírni, azért nem is kíséreljük meg, csupán annyit mondunk, hogy a szakács behelyezi a főznivaló anyagot a nagy üstökbe, melyek összesen ezer liter tartalmat foglalhatnak magukban, azután lezárja tetejét, reá ereszti a forró gőzt az üstöt körülvevő vízre, s azután nyugodtan lehet, mert a készülék megfőzi azt anélkül, hogy kevergetni vagy csak megtekinteni is kellene. Legfeljebb akkor nyitja fel, ha a régi szokásnak hódolva kóstolgatni akarja vajon nem kelle még bele egy kis só, bors vagy paprika.

Ezen kívül van a konyhában egy nagy takaréktűzhely is, melyen csupán a betegeknek készítenek orvosi rendelethez külön ételeket.

Vannak azután még nagy asztalok, hol az ételeket szétosztják. Kap pedig egy-egy fegyenc naponként 84 deka kenyert, 5,2 deciliter levest, 5,2 deciliter főzeléket vagy tésztát, hetenkint háromszor főtt állapotban 8 és fél deka húst, vacsorára levest, illetőleg hetenkint egyszer szalonát, egyszer túrót, szilvaízt vagy egyéb pótételt.

A konyhában két csap is van elhelyezve, melyen az ott forgoló személyzet tetszés szerint forró vagy hideg vizet ereszthet a saját használatára.

A gazdasági épületben van továbbá három éléstár és egy dagasztó helyiség, két sütőkemence, melyekben egyszerre 350 darab kenyér süthető. Természetesen nem olyan taligakerék nagyságú szegedi cipő, hanem csak akkora, mint amilyen a fegyencek számára meg van határozva.

Az épület közepén van elhelyezve a nagy fürdőszoba 12 káddal, egy hideg, langyos és meleg víz bocsátására szabályozható zuhannyal. No, ezt már sok becsületes ember megváltaná a fegyencetől. Ennek átellenében van a mosókonyha nagy üstökkel, és forró vagy hideg víz használatára szabályozható csapokkal. Itt van a ruhaszárító és a mángorló szoba, egy szennyes ruhának való kamra, valamint egy külön helyiség, hol a féregölő kemence (ilyenre is van szükség) létezik. Mondanunk sem kell, hogy mindenütt villanyvilágítás van.

Ezzel a fegyintézetnek fallal körülvett helyiségeit mind bejártuk.”

A továbbiakban a „Sopron” felelős szerkesztője elmondja, hogy az intézet igazgatója, Balkay István néhány hónappal ezelőtt érkezett Sopronköhidára, és részt vett az intézet berendezési munkájában. Balkayról megemlíti, hogy előbbi helyén, Nagyenyeden is ő rendezte be a fegyrintézetet, tehát már gyakorlattal rendelkezett. Szerinte nemcsak hozzáértésével és közreműködésével szerzett az igazgató rövid ottléte alatt érdemeket, de „egyszersmint előzőkeny, nyájas modorával s férfias megjelenésével mindazokat tisztelői közé számíthatja, kik vele érintkeztek”.

Ilyen volt tehát a sopronköhida fegyrintézet 1886 szeptemberében, amikor a „Sopron” felelős szerkesztője oda kilátogatott, és az igazgató engedélyével az újonnan épült, de még meg nem nyílt intézetet, mint láttuk az előzőekben, alaposan szemügyre vette, hogy újságjában a szenzációnak is tekinthető eseményről részletesen beszámoljon.

Az intézet 1886. október 1-én nyílt meg. Arról is van – ha nem is részletes – beszámoló az Ödenburger Zeitung 1886. október 19-én megjelent számában. Ez újság szerint a fegyrintézet 700 fegyenc számára készült. A többi közt megjegyzi a riporter, hogy a „szép” helyiségek egyelőre csak kevés lakót fogadnak be, de november 1-én már 300 fegyencnek adnak helyet, valamint 70 fegyőrnek és a többi személyzetnek, akiket az intézetnél alkalmaznak. A „mintaszerűen tervezett és kivitelezett épület gyakorlati világítási és fűtési rendszere mellett dicsérőleg említi a fegyencnek ellátását és felügyeletét.

Kifogásként azt jegyzi meg, hogy az igazgatósági épület (ahogy mi később elneveztük), a „tisztalik” szolgálat nemcsak az igazgatósági személyzet részére, hanem a három lelkésznek is ott kell laknia, azaz a katolikus, evangélikus és görögkeleti lelkésznek. Mind a három számára lehetetlenné tették, hogy saját háztartást vezessenek, mivel mindegyiknek csupán egy lakószoba áll rendelkezésére. Sem konyha, sem kamra nincs hozzá. „Vajjon szándékosan történt-e – kérdezi –, hogy a másik két, nem katolikus lelkésztől is cölibátust (nőtlenység) kívánnak; nem lehet tudni, de annyi bizonyos, hogy méltatlan dolog a lelkészek életét annyira korlátozások közé szorítani, hogy még az egyébként gépileg berendezett fegyrintézeti konyháról sem étkezhetnek, hanem kénytelenek lesznek a legközelebbi primitív vendéglő előreláthatólag nagyon egyszerű konyhájáról étkezni. Ilyen körülmények közt alig akad majd lelkipásztor, aki a nehéz remetepozstra igényt tart.”¹⁷

A riporter futólag megemlíti a kezdeti lakáshiányt is, mikor cikkét e szavakkal fejezi be: „Ebben az óriási költséggel felépített fegyrintézetben lakáshiány miatt a nős fegyőrök sem tudják feleségeiket elhelyezni.”

Ami a fegyőri lakásokat illeti, arra vonatkozóan idézem a „Sopron” szerkesztője megjegyzését is:

„A fegyrintézet ... minden tekintetben a célnak megfelelően, sőt mintaszerűen van berendezve, csupán az őrszemélyzet lakásairól nem volt kellőképpen gondoskodva, mert az intézetet körülvevő falon kívül épült őrház korántsem elegendő azok családait magukba fogadni. Az intézet derék igazgatója, Balkay István úr azonban e helyhiányt is pótolja, mert a minisztérium által helybenhagyott költségvetés alapján a létező őrházzal összekapcsoltan az idén – 1887-ben – már 8 lakosztályt épített nagy megtakarítással, házilag, s jövőre még 32 ilyen fog építtetni.”

Németh Ferenc szerkesztő és az Ödenburger Zeitung dicsérő szavai után hadd jegyezzem meg itt a soproni iparkamarai jegyzőkönyv dicséretét is az új soproni fegyrintézetről még annak megnyitása előtt.

„A m. kir. igazságügyi minisztérium által a nem rég felhagyott Sopron mellett fekvő köhida cukorgyár helyén létesített soproni kir. országos fegyrintézet a hazai hason intézetek között a legnagyobb és a tudomány legújabb vívmányai alapján van berendezve. A 686 zárkát magában foglaló, villanyvilágítással és forróvíz fűtésre berendezett háromemeletes főépület nappal impozáns, éjjel tündéres benyomást kelt...” (1885. Iparkamarai jegyzőkönyv 108. o.)

A „Sopron” 1886. november 10-i száma újra megemlékezik az új fegyrintézetről a következő közleménnyel:

¹⁷ Oedenburger Zeitung 1886. október 19.

„A kir. országos fegyintézet építési munkálatainak műszaki felülvizsgálására a bizottság a minisztérium részéről már kinevezetett. A felülvizsgáló bizottság elnöke Balkay István fegyintézeti igazgató és tagjai: a közmunka és közlekedési minisztérium részéről Eilersz Frigyes kir. főmérnök és Náday Antal kir. mérnök, mint volt építési ellenőr. Az igazságügyi minisztérium részéről Wagner Gyula építész, mint volt építésvezető, azonkívül egy műszaki számtiszt Budapestről. A felülvizsgálat folyó évi december hó elején fog megkezdetni és kb. két hónapig tart.”

A fegyintézet megnyitásakor ötezer forintot kellett kölcsönként felvenni a berendezésekre. Egy év után nemcsak hogy visszafizették a kölcsönt, hanem „az intézet teljes felszereléseinek költségein kívül ötezer forint, mint jövedelem az adóhivatalba is beszállíttatott, s ezen felül elegendő forgótőkéje maradt.” A következő évben már 30 ezer forintnyi jövedelem volt „biztos kilátásban”.

Az évi költségvetési előirányzat 1887-ben „személyi járandóságok címén 37 360 Ft volt, élelmezés címén 46 ezer forint, ruházat, fűtés, világítás és egyéb házi szükségletekre 21 000 Ft, összesen tehát kerek számmal: 104 000 Ft volt.

A fegyintézet és tartozékai úgy épültek, hogy az egész intézmény valójában 3 részből állt, miután nemcsak a tulajdonképpeni fegyintézet, hanem a hozzá tartozó fegyőri lakások és a „tisztalak” is készen álltak már. Ehhez a fegyintézet befejezése után még néhány évre volt szükség. Ez főleg az őrházakra vonatkozik, s a templomra, legfőképpen pedig az iskolára.

A nagy falon belül a legérdekesebb, legtipikusabb épület volt a tulajdonképpeni fegyház. Magánzárka jellegű volt. Nagy H épülethez hasonlított. Különösen kívülről, távolból volt jól kivehető a H-forma építmény, jellegzetes apró rácsos ablakaival. A keleti nagy kapuval szemben vasrácson belül a nagy H-épület keleti szárnyai közé simult egy kis virágos kert. Ott szokták sétáltatni azokat a rabokat, akik egyébként nem mehettek ki semmiféle munkára az osztályról (H-épület). Ilyenek voltak a sötétzárkások, vasra ítélték stb. A portáról az intézetbe lépve, jobbról hamarosan az őrszobához értünk. Két nagy őrszoba volt, kezdetben 54 ágygal. A fegyőrök fiúgyermekai bejárhattak az intézetbe nyiratkozni. A művellet valamelyik őrszobában zajlott le. A fegyencborbélyok is, meg az éppen szolgálatban nem lévő örök is el-eltréfálgattak velük. Azért szinte nehezen várták az időt, mikor szüleik nyiratkozni küldték őket. Némelyik ör ágyán fekve (persze ruhástul) aludt. Oda is, meg onnan vissza is egészen a „portáig” ör kísérte a fiúkat.

1886-ban, mikor az intézet elkészült, sőt egy ideig később is, csak két bejáró volt a nagyfalon át az intézetbe: a nagy kapu a fal keleti oldalán, és az ún. „porta”. A „portán” át juthattak be, illetőleg ki a fegyencek, fegyőrök és minden más személy. A nagy kapukon jártak ki-be az intézet járművei, szekerek, kocsik, batár, omnibusz, fegyencek kordéi stb. A hátsó, északi kaput ritkábban használták. A kapuk előtt, a nagy falon belül egy-egy fegyveres ör állt. A keleti kapu felett nagybetűs felírás jelezte az intézet rendeltetését: M. kir. orsz. fegyintézet.

A gyalogosok részére egyetlen bejárat, illetőleg kijárat volt ugyancsak a keleti oldalon, a „porta”. A porta előtt az épületen kívül, jobbról is balról is egy-egy zöldre festett pad ajánlkozott pihenőül. Fontos szerepük volt. Ott vártak a hozzátartozók (feleség, gyermek) a szolgálatos fegyőrre, míg az a részére vitt ebédet, vacsorát, az őrszobán elfogyasztotta. Ha az idő miatt künn nem lehetett leülni, akkor a hozzátartozók padokon ülve várakoztak az ételkosárra a portán. A szolgálatos fegyőr válthatott egy-két szót hozzátartozóival az étel átvételekor vagy az üres ételkosár visszaadásakor. Ritkább esetben a fegyőr az ételt ott mindjárt helyben elfogyasztotta – a padon ülve.

A fegyenceket látogató hozzátartozók is a „porta” előtti padokon szoktak várakozni, vagy rossz idő esetén – ahogy a fegyőrök hozzátartozói – a „portán”. Természetesen mások is leülhettek a „porta” előtti padokra, ahogy sokszor meg is történt. Nemcsak helybeliek, hanem idegenek is, ha éppen arra vitt útjuk.

A portán éjjel-nappal egy őrmester és egy fegyőr teljesített szolgálatot. Ők ellenőrizték a be- és kimenőket. Persze csak az intézethez tartozókról lehetett szó (fegyőrök, fegyencek, tisztviselők.) A főfegyőr a „portán” be- és kimenő fegyőröket és fegyenceket ellenőrizte (ruháik, zsebek végigtapogatásával). A fegyőröket kevésbé szigorúan, mint a fegyencekét. Nem visznek-e be vagy ki tilos dolgokat. A fegyenceknek pl. szigorúan tilos volt dohányt, cigarettát, szivart, pipát, kést stb. az

intézetbe vinni. Aki valamilyen okból tarthatott magánál kést, az csak olyan lehetett, melynek nem volt hegye (fanyelű bicska).

A portán volt a telefon. Csak a szolgálatos őrmester vehette fel a kagylót, s ő hívta vagy hívatta a telefonhoz azt, akivel valahonnan beszélni akartak. – („Nagysád, itt országos fegyrintézet” – hallottuk sokszor az őrmester hangját.) A telefon tölcseré beépített volt a falon függő készülékbe. A készüléktől balra hosszú fogas nyúlt el a falon, rajta egyenruha, fegyőrsapka, esetleg bőrtokba helyezett szolgálati fegyver (revolver). A szolgálatos főfegyőr oldalán hosszú egyenes kard volt, a fegyőrén pedig az első világháború végéig félhosszú oldalfegyver (szurony) és az oldalszíjon még tölténytár. Puska is volt a portán egyik sarokban, szemben a bejárattal, felette jobbról ugyancsak egy ruhafogas. Az első világháború végéig ún. Werndl-puskái voltak az őrségnek. Nemcsak náluk voltak Werndl-puskák, hanem 1895-ig az utászszázlőaljaknál, tüzérezredeknél, szekerész- és élelmezési csapatoknál is. Fenti csapategységeknél is csak az említett évben kezdtek Mannlicher-fegyvereket használni. Ezek az új fegyverek az említettekénél „valamivel könnyebbek voltak, s a Werndl-puskákat „stratégiai szempontból” már amúgy sem lehetett meghagyni a katonaságnál.⁸ A fegyőrségnek még két és fél évtizedig „jó volt”. Egyetlen tőlényt lehetett a csőben elhelyezni, s lövés után a patront úgy kellett kipiszkálni. Lövésre persze ritkán került sor. A bejárattal szemben volt egy másik ajtó. Az a fegyrintézetbe nyílt. Mellette jobbra az irodahelyiségekbe is a portán át lehetett bejutni. Igazgató, gondnok, ellenőr, írkok irodái voltak ott.

Az irodahelyiségekből a tiszti lakásokba átmenni nem lehetett. (Miatán a fegyrintézet felépítésével, illetőleg berendezésével kapcsolatban néhány szóval már megemlékeztünk az intézet „kényeszerlakóiról”, vagyis a fegyencekről, ismerjük meg a továbbiakban életkörülményeiket.)

A fegyencek életkörülményei

Mikor új fegyenc érkezett a fegyrintézetbe, az ún. „újonc-szobába” került. Ez a szoba a nagy H-épületbe – a főajtón keresztül – való belépés után hamarosan szembe tűnt. Ajtaja a folyosóra nyílt. Mielőtt a fegyencet oda vezették, minden „felesleges” tárgyát le kellett adnia. Hivatalos listát vezettek minden tárgyról, s azokat szabadulásakor visszakapta. (zsebkés, zseborra, írószer stb.). Megfürdették, az esetleges férgectől megtisztították és fegyencruhába öltöztették. Addig maradt az újonc-szobában, amíg onnan, az előírt idő letelte után a részére kijelölt zárkába kísérték.

Az „újonc-szobában” minden társadalmi rétegből odakerült fegyencnek ugyanis bizonyos időt el kellett töltenie, mielőtt a zárkába került. Ami pedig a fegyencek társadalmi hovatartozását illeti, bizony elmondható, hogy minden időben nagyon színes társaság volt a fegyrintézetben.

Voltak ott: szakmunkások, iparosok: kőművesek, cipészek, szabók, szakácsok, pékek, asztalosok, kovácsok, könyvkötők, lakatosok, vasmunkások, kereskedők, betegápolók, kocsisok, napszámósok, földmunkások, parasztek, csavargók (főleg cigányok) stb. Minden időben akadt jó néhány szellemi foglalkozású is, mint pl. tanítók, tanárok, mérnökök, orvosok, hivatali tisztviselők, néha papok is.

Ennyiféle társadalmi rétegű ember közt nem volt nehéz a fegyrintézet különféle munkahelyeire, üzemekbe megfelelő embert találni. Általában találtak is.

(Lássuk tehát, milyen volt a fegyencek elfoglaltsága, munkabeosztása. Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell jegyezni a következőket:)

Hétköznapjaikat aszerint töltötték, amelyen munkahelyen dolgoztak. Akik az intézet fegyelmével nem jutottak összeütközésbe és valamilyen munkahelyhez jutottak, elfoglaltságuk enyhítette a büntetéssel együttjáró lelki szenvedéseiket: a szabadság hiányát, a hozzátartozóktól való távollétet, a megbélyegző fegyencruha viselését, a zárkában való lakást stb.

Akik a fegyelem ellen vétettek, bűnhődniük kellett. Meggyőződésem, hogy még a kurtavas és egyéb szigorú büntetések sem voltak annyira lélekölők, mint a tétlenség a magányos cellában hosszú napokon át.

⁸ Soproni Hírlap 1895. június 18.

Az 1887. decemberi állapotot veszem alapul, melytől – legalább is az I. világháború végeig – nem volt lényegbevágó eltérés. Ha volt, csak annyiban, hogy bizonyos munkahelyek megszűntek és helyükre újakat állítottak be, továbbá, hogy egyes munkahelyek dolgozóinak létszámában történt és történt is változás. Érdekes a következő statisztika (a fegyencek beosztását illetően):

Volt:

3 házi cipész	4 szalmafonó
2 üzleti cipész	5 hálókötő
18 házi szabó	25 szőrmunkás
52 polgári szabó	7 fűtő
'90 egyenruha szabó	1 lóápoló
26 asztalos	53 „házigazda” (takarító)
18 takács	6 szakács
5 kertész	7 pék
11 szemüvegszóló	9 mosó
6 kovács	9 kőműves
6 lakatos	38 kőműveshez anyagfordó
1 könyvkötő	5 betegápoló
27 kosárfonó	2 favágó

A többiek – az említettek kivül – ,részint egyáltalán mindenre alkalmatlanok, részint apróbb házi dolgokra alkalmazták őket, nacsak a súlyosbított büntetés miatt magánzárkában nem kellett idejüket tölteni.”

(De lássuk most, hogy folyt a munka az egyes műhelyekben, illetőleg üzemekben.)

A „Sopron” felelős szerkesztője, Balkay igazgató kíséretében 1887 decemberében, tehát nem sokkal a fegyintézet megnyitása után (14 hónappal), megtekintette a fegyintézeti munkatermeket és részletesen beszámolt mindazokról, amiket ott látott és tapasztalt.

„Kalapácsütések, rászpolozás zaja előre elárulja, hogy a kovács- és lakatos-műhely ajtaja felé közelegtünk. Tágas terem ez a műhely, melyben egy tűznél 6–7 fegyenc üti a vasat. De nem úgy van ám itt, mint faluhelyen a kovácsműhelyben lenni szokott, hogy nagy zaj és lármá közt ott beszélnek meg a napi eseményeket, az ország dolgait stb. Néma csend uralkodik itt, mintha csak emberi alakot öltött gépek dolgoznának. A többi földszinti helyiségek raktárukat szolgálnak, melyekben részint a már kész munkák, részint a feldolgozóanyagok vannak legpéldásabban rendben összerakva.”

Érdekes, hogy a fegyintézetben – legalább kezdetben – rengeteg katonaruhát is gyártottak a honvédelmi minisztérium részére. Az iskola ajtajával átellenben, közös munkatermekben varrták őket. Mikor egy bizonyos mennyiség elkészült, a fegyencek tucatonként összecsomagolták és a folyosón halmokba rakták őket. Onnan az intézet a vasútra, a vasút pedig rendeltetési helyére, Budapestre szállította a becsomagolt kész árut. Havonként négy vagon katonaruha készült az intézetben: kb. négyezer köpeny és kétezer nadrág.

„Valóságos gyár az. Az ajtónál megállva nem is gondolná az ember, hogy egy egész sereg ember dolgozik ott belül. 290 fegyenc foglalatkoskodott. De nincs itt gyári zaj, nem hallatszik vidám dal a munkások ajkairól, sőt még csak egy árva mosolynak sem lehetnek tanúi a néma falak. A munkás a munkással nem cseveghet, nem közölheti vele gondolatait, nem oszthatja meg keserveit. A szigorú őrizet és fegyelem mindezt lehetetlenné teszi.”

A katonaruhákat gyártó üzemből átmentek egy másik – ugyancsak szabóműhelybe –, ahol „az őrség számára való, illetőleg fegyencruhák, vagy olyan polgári öltönyök készülnek,” amelyeket eladás végett külföldre szállítottak.

A kórházhoz közel, egy különálló épületben volt az asztalosműhely. A házi szükségletekre való munkákat végezték ott. Ugyanannak a teremnek másik részében esztergályosok dolgoztak, míg ismét egy másik részében stukatúrhoz való nádburkolatokat fűttek.

A folyosón „erős cserzett bőr szaga figyelmeztet, hogy a cipészműhely előtt állunk”. Sokan foglalkoztak ott lábbeli készítésével, amelynek legnagyobb részét Amerikába szállították eladás végett.

A villanyfejlesztésre szolgáló épület berendezéséről a szerkesztő ezeket írta: „Eddig két villanyfejlesztő gép volt, de szükségessé vált még egy harmadik beszerzése is, melyet éppen látogatásom alkalmával állítottak fel. Két fizetett gépész van itt alkalmazva, s mindegyik mellé 3-3 fegyenc van mint fűtő, beosztva. Összesen 800 lámpa számára fejlesztik a villanyt folytonosan. A gépház felesleges gőze, hogy az épületnek ne ártson, a föld alatti csatornába van bevezetve.”

„Bámulatos”-nak mondja a fürdő-, mosó-, szárító- és mángorlólhelyiséget, valamint a sütőházat, ahol naponta 900 darab kenyeret sütöttek a kemencében.

A konyhában a főzés gázzal történt. Volt egy külön takaréktűzhely is, melyen a betegek számára főztek. A szerkesztő elmondja, hogy megízlelte a betegek számára éppen akkor főzött köményes levest, melyet a fegyenc-szakácsok készítettek, és megjegyzi: „Mondhatom, jóízű volt”. Látogatása idején érkezett meg a másnapra való marhahús, 112 és fél kiló. „Egy-egy fegyencnek azonban nem jut belőle annyi, hogy megelégedetten tehetné le evőeszközét.”

A fegyencok a büntetési idő első stádiumában – vagyis büntetésük első harmad részében – állandóan magánzárkában voltak. Onnan kerültek át aztán nappalra a közös munkatermek valamelyikébe, ha rossz magaviseletük abban nem akadályozta őket.

A magánzárkában töltött idő sem volt a tétlenség ideje. Valamilyen munkát ott is végeztek. Érdekesen számol be erről is az említett újságszerkesztő – 100 évvel ezelőtt:

„Amint a velünk járó fegyőr megfordítja az ajtózárbán a kulcsot, a szokatlan zörejre a zárkában lévő fegyenc felrezen. Talán azt hiszi, hogy szabadulása órája ütött váratlanul. Mikor az ajtó kinyílik, egy teljesen felszerelt szövőszék mellől akkor ugrik fel a marcona alak, s katonásan és tiszteletteljesen köszönt bennünket. Ez az ember, akivel, míg szabadlábon volt, bizonyára nem lett volna tanácsos fegyvertelenül találkozni, most már kitanult takács, aki rablási tervek helyett ügyesen szövözt a kalikóvásznat, amit bármely szakértő jónak fog elismerni. Ezelőtt nem lévén hazánkban ilyenmű szövőgyár, az összes magyarországi fegyintézetek számára Bécsből szállították a kalikóvásznat, mellyel ezután valamennyit a soproni fegyintézet fogja ellátni. Egymás mellett megnéztünk vagy 12 zárkát, mindegyikben hasonló látvány tárult szemünk elé.”

„Néhány zárkában gyümölcszállító és szakasztó kosár készíttéssel foglalkozókat láttunk, akiknek csinos készítményei Bécsben és Berlinben találnak vásárlókra. Majd egy másik zárkában nagy köszörűkövön szemüvegcsiszolással foglalkozik a fegyenc. Másutt szabók öltögetik némán, csendesen a ruhákat, minden zárkában egyedül. Csupán a mester járja sorra őket, s a járatanabbakat a mesterség teljes elsajátítására oktatja.

A többi magánzárkában vannak még, akik hálókötéssel, könyvkötéssel, írásbeli munkával foglalkoznak; a vénebbek pedig szegfáragás, szőrtépés, szalmafonás stb-re alkalmaztatnak.

Egyébként minden zárka berendezése egyforma volt. Falra akasztott szekrény, melybe a fegyenc „kenyerét, imádságos könyvét, vagy olvasókönyvét, és evőeszközét” helyezte. A fekvőhely vaságy, mely nappal összehajtható, s egy ráhelyezett deszkalappal dolgozó asztallá volt átalakítható. A vaságynak az ajtó felé néző oldalán egy tábla függött, melyen a fegyenc fejszáma, vallása, büntetési ideje, szabadulásának napja, a magánzárkában töltendő idő és – rövidített jegyekkel kifejezve – erkölcsi állapota és büntetésének neme volt olvasható. Ilyen jegyek pl. I. é. (=24 éven aluli életkor; élet elleni büntény miatt először fenytve.) II. é. (= 24 éven felül többször büntetve élet ellen elkövetett büntény miatt.) II. é.v. (= 24 éven felül büntetve, vagyon ellen elkövetett büntény miatt már volt büntetve.) II. v.v. (= 24 éven felül másodszor büntetve vagyon ellen elkövetett büntény miatt.) I. 3.v. (= 24 éven alul harmadszor büntetve vagyon ellen elkövetett büntény miatt.)

A zárka berendezéséhez tartozott még egy vizeskanna, egy víztartó dézsa, egy fenyőfából készült szék, egy villanylámpa, amely egész éjjel égett, hogy a fegyenc folytonosan figyelhető legyen az ajtóra alkalmazott lyukacsos vaslemezen át, egy szagtalan, vízzel záró „emailrozott” vasbadogból készült „ürszék”, s végül a forróvízfűtésnek minden zárkán átfutó csövei. A zárka szellőztető készüléke olyan volt, hogy a fegyenc tetszése szerint maga szabályozhatta. A forróvíz-fűtésrendszer csőhálózatát évenként egyszer töltötték meg vízzel „szívó- és nyomógépek segítségével az épületnek föld alatti helyiségeiben”.

Összehasonlításként az eddig mondottakkal, több mint 40 évvel később az akkori sopronkőhidai fegyintézeti evangélikus lelkész, Kiss Ferenc, aki abban az időben egyedül látta el a fegyencek „lelki gondozását”, az 1931-es helyzetet így ismertette:

Minden fegyenc két hetet tölt az ún. kísérleti szobában (ti. az újoncok). Egyetlen szórakozásuk a napi egy óra séta, s az élelmezésnek csak kétharmadát kapják.

A szövőgyárban reggel 6-tól este 7-ig kell a fegyencnek dolgoznia, „két turnusban”. A szövőgyárban akkordmunkát végeztek a fegyencek és szorgalmi díjat kaptak, amit élelmezésük feljavítására fordíthattak. Fegyencnyelven ezt „spejzolásnak” hívták. Voltak más foglalkozású fegyencek is: kovácsonk, mosók, fürdőkezelők, asztalosok, szabók, cipészek, pékek, gazdasági munkások.

Ahogy én láttam, míg Kőhidán éltem, azaz 1928-ig, ő is hasonló véleménnyel volt arról, hogy a fegyencek közül kik a legirigyeltebbek. „Legjobb dolguk van a tisztviselőknél dolgozó kertészeknek.” Ezt az ún. „jó dolgot” ő csupán azzal magyarázta, hogy a kertészfegyenceket vasárnap délután nem zárták le, mint a többieket. Pedig a jó sorsuknak más okai is voltak. Vasárnap délután 2-kor a fegyenceket lezárták, s akkor cellájukban azzal foglalkozhattak, amihez kedvük volt. „Volt pl. aki olvasott, a másik írt, festegetett.”

Levelet a fegyencek évenként négyszer írhattak (a rabok havonta egyszer). Karácsonykor, tehát egyszer egy évben, élelmiszercsomagot is kaphattak.

Tisztasági cikkeket csak igazgatói engedéllyel kaphattak kívülről. A tisztasági cikkekkel titokban üzérkedtek maguk között. Az üzérkedés (seftelés) alapja a „széna” volt, vagyis a dohány. A dohányért mindent odaadtak. Nem csoda, ha egyesek ebből nagy hasznot húztak. „Voltak már valóságos dohánykirályok, titkos dohánytőzsdék a fegyházban”, de előbb-utóbb a nyomukra jöttek és „kiemelték” őket. A dohányos ember szenvedélyét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a fegyencek „a fél életüket odaadnák egy cigarettáért”.

A fegyházban kasszafűrók, zsebmetszők, betörők, sikkasztók, tolvajok, gyilkosok, rablógyilkosok voltak.

A bűnözések okaival kapcsolatban a „Sopron” 1893. június 15-i számában T.N. aláírással közölt cikk, az 1891. évi statisztikai évkönyvvel kapcsolatban a következőket írja: „Hazánkban a súlyos testi sértés büntette nagy arányokban emelkedik. Az emelkedés 1888-ban az előző évekhez képest 22–37% volt. Ennél még nagyobb mértékű emelkedést látunk a szándékos emberöléseknél, azaz 41%-ot. Emelkednek a lopás esetei, a gyűjtogatás, más vagyonának megrongálása és sok más bűn...” Ezek után említi a cikk írója a mindenkor bűnözések egyik legfőbb okozóját, a rossz lakásviszonyokat. Szerinte azok a „nép nyomorúságának és a bűnözések emelkedésének legfőbb okozói.” Nagyon találó minden időben, amit a következőkben folytatásul ír.

„Ha a lakásokra alkalmas kicsi házak száma Magyarországon nem emelkedik a kellő arányban, emelkednek az igazságügyminisztérium palotái, a börtönök. ...Keményszívű elfogultság kell ahhoz, hogy a nemzet emelkedéséről beszéljünk, amikor a szegény embert állandóan a bűnök kísértése környezi” nyomorúsága miatt. „Ha rossz a termés, ha az időjárás miatt a burgonya elrohad, vagy a kukorica kivész, benépesülnek a börtönök, ijesztő arányokban emelkednek a bűnözések. Népünknek nincsenek nagy igényei, ami a megélhetést, a lakást, az élvezeteket illeti. Igazán nem volna nehéz kielégíteni őket, s akkor kevesebb börtönre, bíróra, rend- és csendőrré volna szükség.”

* * *

A fegyenceknek nyáron reggeli fél hat órától esti fél kilenc óráig, télen pedig reggeli hat órától esti fél kilenc óráig kell dolgozniuk. Mindegyiknek meg kell tanulnia valamilyen mesterséget. Aki pedig arra teljesen alkalmatlan, még annak is kell foglalkoznia, ha egyébbel nem, szőrtépéssel vagy lencse, borsó, bab stb. szemenkint való válogatásával.”

A fegyencek munkája után befolyó jövedelemnek 1/6 részét az illető fegyenc javára visszatartották, s a házi pénztárban kezelték. Ennek az összegnek 1/5 részét a fegyenc „ha különben magavi-

selete ellen kifogás nincs”, felhasználhatta (pl. speizolásra), a többi pedig kiszabadulásakor kapta meg egy összegben, hogy szabadulása után „becsületes életet élhessen”. A munkája után járó fizetésen kívül a fegyenc büntetése megkezdése napjától fegyencruhát kapott (téli, nyári felsőruha, daróc és vászon, alsóneműk, sapka, bakancs, bádogcsajka, kanál, bicska, csonka hegygel).

A fegyencek nemcsak hasznát vehették szakmájuknak, illetőleg bárminek, amihez értettek, hanem még esetleg tökéletesíthették is azt. Új szakmát is tanulhattak. Akik azelőtt a külső életben – ha lehet így mondani – úgyszólván semmihez sem értettek, az intézetben elsajátíthatták ezt vagy azt, és később a külvilágban hasznosíthatták. Azok, akik bármilyen területen szívesen és állandóan dolgoztak, a szerencsések közé tartoztak, mivel büntetési idejük „gyorsan telt”. De egyébként hasznos volt számukra morális szempontból is az állandó elfoglaltság.

Talán legirigyeltebbek voltak a tisztviselők fegyencei, a „kertészek”. Egész nap az intézetben kívül voltak. Nem hajtotta őket senki a munkában. Csak este tértek „haza”, azaz intézeti zárkájukba aludni. Igazában a tisztviselők háziszolgái voltak, amolyan mindenesek. Mindenféle munkát végeztek, tehát nemcsak a kertekben dolgoztak. Volt olyan tisztviselő (pl. tanító), akinek a felesége még a mosásnál, főzésnél, takarításnál, edények mosogatásánál is igénybe vette a fegyenc segítségét. A fegyenc, Zsobrovszki igazgatónál pl. teheneket gondozott, fejt, sertéseket legeltetett, baromfiakat nevelt és etetett, habár főfoglalkozása odakünn a kertekben volt. Az igazgatónak két fegyence volt. Ők vitték fel a vizet a főzéshez is. Zsobrovszki idejében még az igazgatónak sem volt fürdőszobája. Az intézetből kosztolták őket, de azért közvetlen gazdáik (értsd leginkább azok feleségeit!) is adogattak nekik a sajátjukból, ami utólag természetesnek látszik. (Kalácsot, süteményt, dohányt, amihez az intézetben nem jutottak.)

A kertészek szökésétől nem kellett tartani, mivel, bár majdnem teljesen szabadon mozoghattak a tisztik és a tisztikertek területén, a legmegbízhatóbbak közül válogatták ki őket; másrészt pedig olyanokat, akik rövid időn belül szabadulnak, tehát nem kockáztatták meg annak a szökés miatt való elhalasztását. Kivétel persze akadt.

Egészségi szempontból – a kertészekon kívül – azok a fegyencek jártak legjobban, akik külső munkákat végeztek. Így pl. az első világháború alatt a soproni pusztán. Volt idő, amikor a fertőrákosai köfejtőben. Voltak minden időben, akik különféle mezei munkákat végeztek az intézetnek vagy másoknak (fegyőrök bérelt földjein is).

A szakemberek bizonyos tekintélyt élveztek fegyenc társaik előtt, sőt a fegyőrök és tisztviselők előtt is, akik részére, illetőleg családjaik részére dolgoztak. A cipészek cipőket talpaltak, javítottak; a szabók ruhát foltoztak, varrtak, javítottak; az asztalosok fegyőrök – s bizonyára tisztviselők – részére is bútorféléket készítettek, ha azok igényelték azt és engedélyt kaptak a felsőbbeségtől. Volt idő, mikor pl. a Sopronba járó diákok tankönyveit, vagy legalább azok egy részét a fegyrintézetben kötötték be. Mindig akadt valamiféle munkalehetőség a fegyőri családok lakásai körül is. (Kerítés javítása, kőművesmunka, cserepes munka, elromlott kutak javítása, tűzhelyek rendbehozatala stb.) Nem volt megállásuk a borbélyoknak sem. Nemcsak fegyenc társaikat nyírták (mindig kopaszra), hanem a tisztviselőket és fegyőröket, sőt azok fiúgyermekét is. Ez utóbbiakat az őrszobák valamelyikében.

„Üri” foglalkozás volt az irodásoké, legalábbis olyan értelemben, hogy tiszta munkát végezhettek, a „tűzhöz” állandóan „közel” voltak. Naponta találkoztak az igazgatóval és a többi tisztviselővel, állandóan azok szeme előtt voltak, s így – ha magatartásukkal, ügyességükkel, szorgalmukkal, becsületességükkel, tisztelettudásukkal azok részéről elismerést s az átlagosnál nagyobb megbecsülést érdemeltek ki – könnyebb volt a „negyeddél” való szabadulás lehetősége. Különben sem volt mindegy a „valamirevaló” fegyencnek, hogy szabadulásakor milyen információt adott róla az intézet.

Nagy becsületük volt a kocsisoknak, mivel bőven nyílt alkalmuk a tiszt családoknak éppúgy, mint a fegyőrök családjainak kisebb-nagyobb szívességeket tenni. Pl. a Sopronban bevásárolt áruk, élelmiszerek stb. hazaszállításával. Persze szívességeket nem önállóan, hanem a velük lévő, őket egyúttal őrző kocsis-fegyőr engedélyével és ellenőrzése mellett illetőleg közreműködésével tették.

A kórházi ápolók dolga nem lehetett könnyű feladat a nagy felelősség miatt, mely nemcsak az aszisztens főfegyőrt és a melléje beosztott fegyőrt terhelte, hanem az ápolóként működő fegyenceket is.

Nem volt éppen úri foglalkozásuk az „osztályos” fegyenceknek sem (illem-edények kihordása, tisztítása stb.).

Az első fegyintézeti igazgató, Balkay egy alkalommal megjegyezte, hogy „a fegyintézet munkásai nagy versenyt okoznak a becsületes adófizető iparosoknak, minthogy készítményeik az olcsóság miatt elveszik amazok kelendőségét.”

A későbbi években újra felmerült a probléma, panaszok hangzottak el az iparostársadalom részéről a fegyintézetek ipari munkája miatt. Az illetékes miniszter is foglalkozott az ügygel és keresette a megoldást. Nem volt könnyű. Az adófizető iparosoknak igazuk volt, amikor féltékenyen és jogos „irigységgel” tekingettek az ország fegyházai felé, ahonnan bizony nemcsak exportra szállítottak iparilag gyártott árukat, hanem a belföldi kereskedelemben is „tiszteességtelen” versenyt folytattak a sokszor igen nagy nehézségekkel küzdő iparosokkal. A miniszter olyan megoldást akart találni, mely kielégítené az iparostársadalmat, és megoldaná a fegyencek foglalkoztatását is.

Az iparosok panaszkodtak a „fegyencipar okozta verseny” miatt. ...Az igazságügyminiszter a panaszok miatt többször is megígérte, hogy majd kísérletet tesz a fegyenceknek a mezei munka terén való alkalmazásával. Az iparosok „kitartó harca remélni engedi, hogy iparosaink ...nemsokára megsza badulnak a fegyencek ...illetéktelen versenyétől.”⁹

„Az igazságügyminiszter a rabokat oly iparágakkal szándékozik foglalkoztatni, melyek iparos-tályunoknak kevésbé okoznak kárt, pl. kosárfonás, szövés. E célból már rendeznek is be a fegyházban kosárfonó és szövő műhelyt. Udvozöljük az újítást, mert soproni iparosaink közvetlenül fogják érezni, mily súlyt vett le a miniszter vállalkról a reformjával. Ugyanis városunkban is állandó panasz tárgya az iparosoknak a kőhídi fegyházban nagyban üzött fegyencipar.”¹⁰

Egy pécsi kaptafagyáros keserűen panaszkodott, amiért a soproni fegyintézetben ipari munkára alkalmazták a „fegyencek legnagyobb részét”. – „Ez az ipari foglalkozás, mivel 600–700 fegyenc munkaerjét használja fel, nagymérvű, és éppen azért némely iparágak alig elviselhető versenyt okoz.” Majd saját egyéni érdekére hivatkozva így folytatta panaszát: „1895-ben alapítottam Pécssett egy gőzerőre berendezett kaptafagyárat ... Foglalkoztattam 40–50 embert, adtam el árut ... Bulgáriába is, de igen hamar csökkent a forgalom, mikor Schischa Adolf úr, aki a soproni fegyintézetben dolgozott, egész Magyarországot az ő olcsó áruival elárasztotta ... és áruival mérközni nem lehet. Schischa Adolfnak szerződése értelmében csak külföldre szabadna gyártmányt eladni ... Lehet, hogy oda is szállít, de tudtommal Magyarországot forszírozza roppant leszállított árakkal...”¹¹

„Az iparosok ... mindinkább érzik a fegyencipar súlyos károsítását...” Az igazságügyminiszter, Plosz Sándor „még ebben az évben keresztül akarja vinni..., hogy az összes fegyházakban büntessék az ipari cikkek előállítását...”¹²

„Az igazságügyminiszter elhatározta, hogy korlátozni fogja a börtönök és fegyházak rabiparát.” – A szegedi csillagbörtön és a váci fegyház után többi közt a soproni fegyintézet iparüzésének megszüntetését is tervbe vette a miniszter olyan formán, hogy a fegyintézet részére földterületeket vásárol, hogy a fegyenceket ipari foglalkozás helyett a „földművelésre szorítsa”.¹³

A fenti ügyben még október folyamán értekezlet volt az igazságügyminisztériumban.

⁹ Soproni Napló 1898. június 19.

¹⁰ Soproni Napló 1900. március 25.

¹¹ Soproni Napló 1900. április 22.

¹² Soproni Napló 1901. június 13.

¹³ Soproni Napló 1901. szeptember 15.

1904 decemberében az igazságügyminiszter elrendelte, hogy „a büntetőintézetek részére szükséges mezőgazdasági terményeket ezentúl ne a nagy vállalatoktól, hanem a termelő kisgazdáktól szerezzék be, ha azok beszerzése ... nyilvános verseny nélkül eszközölhető”.

Azt is kimondta a miniszter, hogy az említett terményeket „lehetőleg a környékbeli gazdáktól szerezzék be”. Ugyancsak elrendelte, hogy ha a közeli városokban a gazdáknak szövetkezeti raktárak van, oda kell fordulni, hogy így a termelő illetőleg gazda „elkerülve a sokszor nagy közvetítő díjakat, nagyobb haszonra teheszen szert”.¹⁴

Az iparosokhoz is volt a miniszternek – újból – néhány vigasztaló illetve biztató szava 1905 februárjában. A kereskedelemügyi miniszterrel együttesen közölték, hogy „a fegyencipar kérdése gyökeres megoldás előtt áll”.

Bár a miniszter később intézkedett és eltiltotta a fegyintézetben magánszemélyek részére asztalosmunkák készítését, azért „a visszaélés tovább folyt” – panaszkodott még 30 év múlva is, 1934. október 18-án a soproni asztalosmesterek szakcsoportja a jelzett évben és napon tartott gyűlésen.

Nemcsak az asztalosipar szenvedett továbbra is a fegyencmunka konkurenciája miatt, hanem egyéb iparágak is (pl. a soproni konyhakészítés stb.).

* * *

Tanulás és szórakozás

A fegyencek tanítása a kőhidai tanítók feladata volt, sőt tulajdonképpen az volt elsődleges feladatuk. A fegyenciskola, ahogy már említettem, az intézet délkeleti sarkán lévő emeletes épületben volt, ahol a protestáns és zsidó vallású fegyencek istentiszteleteit is tartották.

A fegyintézeti, azaz a fegyencek részére berendezett iskola 6 osztályú volt. Az első három osztály kezdőké, két osztály a haladóké, a hatodik pedig polgári iskola volt. Minden fegyenc, aki a 30. életévét töltötte be, tanköteles volt. Hetenkint minden osztálynak 5-5 tanórája volt. Összesen 10 pad állt a fegyenctanulók rendelkezésére. Az iskola jól fel volt szerelve minden szükséges taneszközzel. Könyvtár is volt az iskolahelyiségben. Csupán adakozásból 1887-re 200 kötetig szaporodott fel. (1936-ban 5000 kötetből áll.) A könyvek mind „erkölcsnemesítő” olvasmányok voltak. A magánzárkák lakóinak a könyvek „hathatós szellemi táplálékot” nyújtottak, s „készséggel olvasták is azokat”. A fegyenckönyvtár kezelői is tanítók voltak. A könyvtárból az intézetben kívülre könyvet vinni nem volt szabad. Ugyanakkor – a fegyencek kívánságára – kívülről vihettek be könyveket, de azokat csak cenzúrázás után kaphatták kézhez. Mindig akadtak a fegyencek között, akik nemcsak szorgalmasan olvastak, hanem privát szorgalomból tanultak is, főleg idegen nyelveket, de más tárgyakat is. Mielőtt szabadultak, könyveiket eladhatták, s akkor némi pénzt kaphattak értük. Az ilyen könyveket fegyőrök is megvehették.

A levelek cenzúrázása a fegyintézeti lelkészek feladata volt. Különösen jelentős volt az a tény, hogy az analfabéta fegyencek (akkoriban még nagyon sok volt) megtanultak írni, olvasni, számolni. Természetesen más tárgyak is szerepeltek a fegyenciskolában, mint pl. földrajz, helyesírás, történelem stb.

Az oktatási nyelv kizárólag magyar volt. A nem magyar ajkú fegyenceknek csak magyar könyveket adtak olvasásra. A kölcsönkönyveket hetenkint cserélhették.

A fegyencek iskoláztatásával kapcsolatban a már említett Zollner Béla így nyilatkozott: „Ki kell emelnem fegyintézetünk kiváló nemzeti fontosságát. Százával kerülnek börtöneinkbe oly egyének, akik egy árva szót sem értenek magyarul. Mire otthonukba visszatérnek, majdnem kivétel nélkül megtanulják nyelvünket. Valóságos nemzeti hivatás az, amit e téren fegyházi tanítóink teljesítenek.”¹⁵

¹⁴ Soproni Napló 1905. január 5.

¹⁵ Soproni Napló 1902. szeptember 11.

Attól kezdve, hogy Németh Ferenc szerkesztő 1886, illetőleg 1887-ben oly részletesen beszámolt a fegyintézet berendezéséről és azzal kapcsolatban a fegyenciskoláról is, évtizedeken át nem sok változás történt a fegyencek oktatását illetően. Egy 1925-i feljegyzés a fegyenciskoláról így szólt:

„Minden fegyenc 24 éves koráig iskolaköteles. Két csoport van: kezdők és haladók csoportja. Az analfabéták írni, olvasni, számolni tanulnak, a haladók földrajzot, történelmet, és egyéb tudományokat. Csak vasárnap van iskolai oktatás, mivel hétköznap reggeltől estig szüntelen egyéb munka foglalja le minden percüket...” (S.V. 1925. okt. 25.)¹⁶

Ha a fegyencoktatással kapcsolatban nem is történt nagymértékű változás az elmúlt évtizedekhez képest, mégis változásnak lehet mondani azt, hogy a fegyencek egyhangú életébe az első világháború után – ha szabad így mondani – egy kis szellemi tornát is becsúsztatott a vezetőség. Ilyen alkalom volt pl. 1926. március 7-én, vasárnap, amikor népművelő előadást tartottak a fegyenceknek. Az előadó Fogl János, Sopron városi állami polgári iskolai igazgató volt. Az előadás témája: „A szeszitalok mértéktelen fogyasztása.” Az előadáson a soproni vendégek között jelen volt Palásty Kálmán kir. tanfelügyelő, Ézsöl Fábrián tanfelügyelőségi írnok, s az intézet tisztikara dr. Udvardy Jenő h. igazgatóval az élen. (S. V. 1926. március)¹⁷

Dr. Udvardy Jenő igazgató a fegyintézet szellemi életét már nem korlátozta csupán a fegyenciskola látogatására és a fegyencönyvtárban lévő cenzúrázott könyvek olvasására. Bizonyos modemséget vitt a fegyencek életébe a szellemi élet terén, s egyéb vonatkozásokban is. Karinthy Frigyes hírneves írnok egy fegyintézeti látogatása után Sopronban tartott előadásában így jellemezte Udvardyt: „Minden rabnak az arca kivétel nélkül felderült, csaknem mosolygóssá vált, ahogy az igazgatót meglátták.” (S.V. 1932. február 10.) Karinthynak igaza volt. Akik Udvardyt személyesen ismerték, mindenben egyetértettek a Sopronmegyei Népujságban 1933. szeptember 24-én róla írt jellemzéssel: „Szigorú, de rendkívül humánus, igazságszerető ember volt.”

Néhány előadásokat rendeztetett a fegyencekkel. Az előadások szereplői mind fegyencek voltak. „Ők énekeltek, hegedültek, szavaltak, jeleneteket adtak elő.” A program pontjait egy Halmay nevű, hazaárulás vádjával életfogytiglani fegyházra ítélte, egykori budapesti újságíró szokta bemondani a hallgatóságának, „rendszerint igen kellemesen”.

Előfordult, hogy a fegyencek között szobrász, vagy talán helyesebben mondva kőfaragó is akadt. Egyik közülük temetői keresztet és útszéli feszületeket is tudott készíteni. Egy alkalommal engedélyt kapott arra, hogy Círák és Csapod faluk közé – egy elkorhadt fafeszület helyére – kőfeszületet faragjon. A feszületet felállították, de csak rövid életű volt. Eröss István csapodi plébános „A círáki közjegyzőség és plébánia története” (Győr, 1943.) c. könyvében leírja, hogy a fegyenc-keresztet a Corpus (Kr. teste) arca annyira torz volt, hogy az egész környéket megbotránkozttatta. Rövid idő múlva a keresztből eltűnt a Corpus.

A fegyintézetben szinte minden időben akadtak fegyencek, akiknek művészi hajlamaik, képességeik voltak festésben, fafaragásban, fém- és dísztárgyak készítésében. Valósággal művészi faragású cigarettatartókat, intarziás kazettákat, izléses, szép papírkosárlakat is készítettek. Néhány pengő volt az áruk. Hogy a fegyenc mit kapott érte? Esetleg semmit...

Kiss Ferenc, a sopronkőhidai fegyintézet akkori evangélikus lelkésze 1931 decemberében a soproni teológiai ifjúsági kör nyilvános ülésén nagy közönség előtt a fegyencekről tartott előadásában említette, hogy egyik fegyenc „gyönyörű Krisztusképet” a „Theológiai Otthon”-nak adott hálából azért, hogy a teológusok többször vallásos ünnepélyt tartottak Kőhidán.

Akárhány fegyenc szabadulása után azzal kereste kenyerét, amit rabsága idején a fegyintézetben tanult, illetőleg mint már benne szunnyadó képességet, hajlamot kifejlesztett. Egy eset a sok közül: egy fegyenc szabadulása után a soproni Csitkovits-féle kávéház előtti verandán kiállítást rendezett „kenyérből készített plasztikus alakokból”. Köztük volt a Krisztus Pilátus előtt c. kép Deák

¹⁶ Sopronvármegye 1925. október 25.

¹⁷ Sopronvármegye 1926. március

Ferenc mauzóleuma, a budapesti Szabadság szobor stb. Az alakok „rendkívül pontos kivitelben meglepő ügyességgel készültek és érdemesek megtekintésre.” (Soproni Napló, 1898. dec. 1.).

Szórakozásra a fegyenceknek kezdetben nem volt lehetőségük, de az első világháború után, ha nagyritkán is, néhanapján ebben is lehetett részük.

1925. május 10-én, egy vasárnapon pl. „hosszú kocsisor népes előkelő társaságot ... szállított a kőhidi fegyintézetbe... jó napot csinálni a nagy kriptá eleven lakóinak”. A vendégek közt volt ny. államtitkár, költő és akadémikus, r.t. igazgatók, az Alföldi Magyar Közművelődési Társaság titkára, Wrehovszky Károly törvényszéki elnök, Bertalan királyi ügyész, dr. Kiss Lajos rendőrtanácsos, dr. Schindler polgármester, Palásti kir. tanfelügyelő és fegyintézeti tisztviselők. Új sárga omnibusz szállította ki a „Rajta” úribanda muzsikusait, nyitott társaskocsin mentek ki a soproni sajtó képviselői. A vármege autóján megjelent Gévay Lajos alispán. A fegyház kapujában Zsobrovsky Endre igazgatóval az élén a fegyintézeti tisztikar és a díszruhás fegyőrök fogadták a vendégeket... A főépület felzászlózott, felgirlingozott, kivilágított háromemeletes folyosóján felállított székeken foglaltak helyet... A fegyházban még ma is szokatlan nagy a hideg. És ebben az épületben télen nem fűtenek. A központi fűtés csövei ugyan minden cellában láthatók, de az államnak nincs pénze a fegyház fűtésére.”

Az ünnepséget az „Alföldi Magyar Közművelődési Társaság” és a „Hangya” ipar r.t. rendezte, – bizonyára az igazságügyminiszter engedélyével.

Az ünnepély műsoráról így számolt be a riporter:

„A fegyencdalárda rázendít a Magyar Hiszekegy magasztos dallamára. Meglepően tiszta, fegyelmezett harmóniával énekelnek. Karmesterük intelligens ember. Volt egyetemi hallgató. Rablógyilkosság miatt van itt. Az államtitkár néhány szíves szóval megnyitja az ünnepélyt, majd egy értelmes arcú fegyenc szaval Jókairól. Kifejező, erősen csengő modulációs hangjával megállná helyét akármelyik soproni hazafias ünnepély programján is. Jól szavalt a másik is, aki egy Vörösmarty-költeményt adott elő. Aztán elsőként a folyosó, és a második emelet magasságában kifeszített fehér vászonon megelevenedtek régi iskoláskönyvek képei Vörösmarty és Jókai életéből. Képek, melyeken nem darócruhát hordanak az emberek, örülnek az életnek, a szabadságnak, a büntetlenségnek. A szobájukban pedig kép, szőnyeg, vitrin és puha ágy.

A folyosókon a szipakolás, tüsszögés erősebb lesz és nehéz sóhajokkal vegyül... A képekhez az öreg Vikár akadémikus fűz... magyarázatot ... közvetlenül, meleg, szívhez szóló néptanító módján. A legtudatlanabb fegyenc is megérti minden szavát. Hálásan meg is tapsolják. Majd a „Rajta” úribanda muzsikál édes, bús magyarnótákat, talp alá való pezsgő csárdásokat... A játékok eleven, cigányos. A nehéz rabkakancsok önkéntelenül táncütemre dobolnak...” A műsor végén Zsobrovsky igazgató köszönetet mondott mindenkinek, aki lehetővé tette a szép ünnepélyt, „melyhez hasonló – úgymond – nem volt még a kőhidai fegyház 39 éves történetében”. Egyik fegyenc társai nevében köszönetet mondott különösen az Alföldi Magyar Közművelődési Társaságnak, mely „nemcsak a mai jó ebédrel érdemelte ki a fegyencek háláját, hanem mert vagy 500-at foglalkoztatnak közülük a kefekötő- és szövőműhelyekben, s ezáltal elviselhetőbbé teszik szomorú életüket, hasznos mesterségre tanítják őket és kereseti lehetőségét biztosítanak számukra.”¹⁸

1925 őszén Zsobrovsky igazgató engedélyével két szerkesztő a kőhidai fegyintézetben néhány üzemet és a nagy „H”-épületet meglátogatta. A konyhát „hófehéren ragyogó mintakonyhának” nevezték. Az „öt hatalmas, villogóan tiszta üstben forgyogó” déli ebédet megkóstolták. Árpagyöngy-leves és granadirmars volt aznap az ebéd. Ízlett nekik. Legalábbis azt mondták. Gedeon főtiszt közölte velük, hogy a fegyencek hetenkint egyszer kapnak húst, vasárnap, és hogy a vacsora csak rántott leves és főtt burgonya felváltva. „Rabkoszt” – jegyezte meg az egyik vendég.

¹⁸ Sopronvármegye 1925. május 12.

A pékműhelyt ugyanolyan „gusztusos”-nak, szép „tisztának” és „modern” berendezésűnek találták. Egy fegyenc naponta 42 deka kenyeret kapott.

A fegyőrök száma akkor (1925-ben) 90 volt.

A nagy „H”-épületben, a telep középpontjában álló „H” alakú épületben, a régihez képest „nagy” változások történtek. A zárkák mindegyikében, sőt a folyosókon is, képek, fényképek, rajzok díszítették a falakat. Feleségek, gyermekek, rokonok, jóbarátok fényképei. Ezek már a fegyencsors elviselhetőbbé tételét szolgálták.

Rabsegélyező-egylet

1899-ben ún. „Dunántúli Rabsegélyező Egylet”-et alakítottak. Sopron volt a székhelye. A cél az volt, hogy – mint fentebb említettem – a fegyenc szükségét szenvedett családját segítsék, amíg a kenyérkereső büntetését tölti, továbbá, hogy a szabadulónak a polgári életbe való visszatérést megkönnyítsék és a „jó úton maradást” elősegítsék. Részletesen felsorolva ez utóbbi cél elérésének eszközeit, az Egylet

- a) a fegyencet vallás-erkölcsi, elemi, gazdasági és egyéb közhasznú oktatásban részesíti, vagy az állam közegei által eszközölt oktatást előmozdítja és a fegyházi könyvtárakat alkalmas művekkel szaporítja.
- b) Az elítélteket a szabadulásra való előkészítés végett meglátogatja.
- c) A netán meglazult családi kötelék helyreállítását ... előmozdítja.
- d) Munkát szerez a szabadulóknak. Ellátja őket munkaeszközökkel. Munkaanyagok szerzése végett valamely üzletben bizonyos összeg erejéig jótállás által egy évi időtartamra hitelt biztosít, vagy nekik kamat nélkül kölcsönt ad.
- e) Addig is, míg munkát kaphatnak, hajlékkal és étellel látja el őket.
- f) Betegségük esetében gyógyításukról gondoskodik.
- g) Ruhával ellátja őket, vagy elzálogosított ruháikat kiváltja.
- h) Útjegyvet és költséget ad, hogy arra a helyre utazhassanak, ahova az Egylet céljainak megfelelően átköltöznek.
- i) Kivételes esetekben egyszer s mindenkorra vagy több részletben pénzbeli adományt nyújt.
- j) Az Egylet területén élőkkel a személyes összeköttetést fenntartja, viselkedésüket figyelemmel kíséri, szükség esetén ... támogatja őket.
- k) Munkához segíti őket.
- l) A segélyezés és felügyelet rendszerint egy évig tart, esetleg rövidebb ideig.

Az Egylet jövedelmét képezi:

- a) A rendes tagok évi járuléka,
- b) az Egylet céljaira tett alapítványok kamata vagy jövedelme,
- c) hatóságok és magánosok adományai,
- d) az Egylet javára rendezett színelőadások, hangversenyek és estélyek jövedelme,
- e) az állam által nyújtandó segély.

Az Egylet tagjai:

- a) az Egylet védnöke és védnöknője,
- b) tiszteletbeli elnöke,
- c) tiszteletbeli tagjai és
- d) rendes tagok.

Az a), c) alattiakat a közgyűlés azok közül választja ki, akik az Egylet vagy általában a börtönügy körül különös érdemeket szereztek vagy e téren szorgalommal és eredménnyel működnek.

Rendes tag lehet mindaz, aki évenként 2 Korona tagsági díjat, vagy egyszersmindenkorra 20 Korona alapítványi összeget... az egylet pénztárába befizet.

A felügyeleti jogot az Egylettel kapcsolatban a m.kir. kormány a soproni kir. ügyész által gyakoroltatja. Az igazgatást és ügykezelést időnkint megvizsgálja, s akinek az Egylet működéséről szóló évi jelentések is 2 példányban ... megküldendők. (Fenti szöveg kivonat a „Dunántúli Rabsegélyező Egylet Alapszabályai”-ből, melyet a Rötting Gusztáv-féle nyomdában 1900-ban készítettek Sopronban.¹⁹

Ugyancsak a fenti soproni levéltári adatok alapján a „Dunántúli Rabsegélyező Egylet”-ről, illetőleg annak működéséről is megtudhatunk egyet-mást, vagy talán helyesebben mondanám, hogy bőséges részleteket.

Az alapításkor pl. 88 alapító és 137 rendes tagja volt. A kormány 1900-ban kezdte támogatni és a 10 éves fennállás évfordulójáig, 1909 év végéig összesen 45 800 Koronát adott az Egyletnek. Az Egylet 1909 év végéig 987 folyamodványt intézett el kedvezően a kiszabadult fegyencek, illetőleg a fegyencek családtagjai javára. A folyamodványokra ez idő alatt 36 434 Korona 94 fillért utaltak ki. A kiutalt összegből szerszámokra 3604 Korona 42 fillér; fogházi és fegyházi könyvtárakra 2700 Korona; családoknak havi és egyszersmindenkor segélyre, ruhára, elsősegélyekre és útiköltségre 30 130 Korona 52 fillér jutott.

1901-ben a megszűnés veszélye fenyegette az Egyletet, mivel a soproni építő- és földhitelbank, ahol az egyesület egész vagyona, 4313 Korona 07 fillér volt letétben, megbukott. Az igazságügyminisztérium 1901. december 19-i 1000 forintos rendkívüli segélye mentette meg az Egyletet.

Az Egylet a 10. évforduló után, azaz 1910-től tovább is kifejtette jótékony működését. Még az I. világháború alatt sem állt le, sőt, amellet, hogy 1910. és 1916. évek közt 633 esetben nyújtott rabsegélyt fegyenceknek és családtagjaiknak 17 495 Korona értékben, az 1914–16-os háborús években még 2700 Korona hadikölcsönt is jegyzett (II., III., IV. hadikölcsön). Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyesület bevételeiből még a következőknek juttattak (1909 és 1916 között):

a soproni ügyészségi fogháziskolának	400	Koronát
az ügyészségi fogház házi könyvtárának	250	..
a fegyintézet házi könyvtárának	400	..
a fegyintézeti belső iskolának	250	..
a győri ügyészségi iskolának	50	..
a soproni fogházi tanítónak	600	..
Összesen:	1 950	Koronát

Az igazságügyminiszter adománya ezen időben (1910–1916): 26 500 Korona.

1901-ben az igazgató választmányi tagok közt volt Müller Mór gondnok is, majd később 1905-ben Piacsek és Heszler lelkészek is bekerültek a választmányba. Mivel az igazgató hivatalból volt az Egylet választmányi tagja, Müller Mór, mint Gedeon igazgató utóda hivatalból is választmányi tag lett.

Érdekes, hogy az Egylet alapító tagjainak a száma évről évre emelkedett. Míg az alapításkor 88 volt, 1916-ban már 246 (ez volt a legmagasabb szám). A rendes tagok száma évről évre ingadozott. 1904-ben volt a legkisebb (125), 1909-ben, a jubileumi évben volt a legmagasabb (163).

¹⁹ Sopron Városi Levéltár T/8/197; T/8/398

1906-ban már 22 egyesület működött Magyarországon a rabsegélyezés terén. (Pécsett pl. 1907. szeptember 6- és 7-én országos rabsegélyező egyleti kongresszust tartottak.) A soproni levéltárban megőrzött „Jelentés a Dunántúli Rabsegélyező Egyesület működéséről megjegyzi, hogy a 22 egyesület nem dicsekvésből említi, „mert hiszen a nyugati államokban már régebben, így Ausztriában már 40 évvel előbb felkarolták a rabsegélyezés ügyét.” Az osztrák rabsegélyező egyesület neve „Wiener Sträflingsfürsorgeverein” volt.

Van arról is feljegyzés a „Jelentés”-ben, hogy a Dunántúli Rabsegélyező Egyesület 1901. május 19-i választmányi ülésén a soproni megyeházán pl. 75 Korona segélyt szavazott meg az 1901. évre egy 12 éves lány eltartására, akinek apját életfogytiglani fegyházra ítélték.

Egy másik, szintén rabsegélyező mozgalomnak lehetne nevezni, 1924-ben alakult Sopronban „Fogházmisszió” néven.

Sándor Béla kir. ügyészei elnök állt az élén. Megalakulása után csakhamar kilátogattak Kőhidára, hogy a fegyencek „lelki és testi szükségletei” után érdeklődjenek. A fegyintézet meglátogatása után felkérték sajtó útján a társadalmat, hogy nélkülözhető ruhadarabjaikat ajánlják fel a misszió javára, mely az összegyűjtött ruhát a kiszabaduló fegyenceknek adja.

A „Fogházmisszió” karácsonykor és húsvétkor az összegyűjtött pénzekből szeretetadományokat szállított ki a fegyenceknek. Van pl. feljegyzés arról, hogy 1924 húsvétján Eszterházy Pál herceg 85 kg lisztet, 20 liter tejet, cukrot és zsírt adományozott a misszió útján a fegyenceknek. Lassankint rendszeressé vált a fegyencek szeretetadományokkal való ellátása a két nagy ünnepen, azaz karácsonykor és húsvétkor. Kis csomagot kaptak kaláccsal, egyéb édességekkel és sült hússal. Az is szokássá vált, hogy a két ünnepen személyenként néhány deci bort kaptak. Valószínű, hogy egyes fegyencek kaptak – a fogházmissziós csomagokon kívül – egyénektől is ajándékot (pl. kertész-fegyencek). Igen ez így volt ... Mindig akadtak néhányan, akik karácsonyi és húsvéti örömeiket a lezszerencsétlenebbekkel szívesen megosztották, ha nagyon szűk keretek között lehetett is azt tenni...

Az ág. h. ev. Hittudományi Egyetem Sopronba költözése után a teológusok is többször kiementek a fegyintézetbe és evangélikus vallású fegyenceknek vallásos ünnepélyeket tartottak.

És mégis ..., mi ez mind azoknak a szerencsétlen fegyenceknek...! Legnagyobb hiányukon semmiféle karítaszcsomag, sem vallásos ünnepély nem segít. Hogy is írta valaki 1902-ben a fegyencekről, aki csak futólag járta végig az intézetet egy látogatás keretében? „Helyzetük, ha nem tekintjük azt, hogy az ember éltető elemét, a szabadságot nélkülözik ...tűrhető...” De lehet-e figyelembe nem venni a legfontosabbat, a szabadság hiányát...?

Azt sem hallgathatjuk el, hogy akárhányszor a mindenütt virágzó bürokrácia a kőhidai fegyintézetben is nemegetszer rontotta el a fegyenc esetleges karácsonyi örömét. Talán emlékszünk még Kiss Ferenc fegyintézeti evangélikus lelkész egy előadására a soproni Evangélikus Teológián. Ott azt mondta, hogy a fegyencek egyszer, karácsonykor kaphatnak élelmiszer-csomagot kívülről. Feltételezhető, hogy még a legelvetemültebb fegyenc hozzátartozói is a körükből való szerencsétlenségükhöz képest csomag küldésével fejezték ki a karácsonykor mindenkinek kijáró – jókívánásukat, a „Boldog karácsonyi ünnepeket!” A csomagok – sokszor könnyekkel áztatott csomagok – bizony akárhányszor sohasem érkeztek meg a címzetthez. Kőhidára igen, csak a címzetthez nem, mivel az előírt 5 kg-nál valamivel többet nyomott a súlyuk, s azért a feladó címére visszaküldték. 1935-ben pl. a S.V. december 28-i számában a következők voltak olvashatók: „Hiába rimánkodtak könnyes szemmel (ti. a fegyencek), hogy bontsák fel a csomagokat és ami 5 kg-nál több, osszák szét azok között, akiknek nem jutott csomag...” (T.i. hazúlról) A vezetőség „ridegen ragaszkodott a paragrafusokhoz, melyek szerint 5 kg-nál nehezebb csomagot vissza kell küldeni. A fegyházban még karácsonykor is a rideg, kegyetlen paragrafus az úr.”

Hadd fejezzük ki saját véleményünket is a fenti panasszal kapcsolatban. Valóban érthetetlennek tűnik a hatóságok merev állásfoglalása – különösen a „szeretet ünnepén”, karácsonykor. Tény azonban, hogy az igazgató a paragrafus érvényét a saját jóvoltából nem függeszthette fel még karácsonykor sem. Ellenkező esetben ő kerülhetett volna bajba. A felsőbb hatóságok pedig talán abból az elvből indultak ki, hogy a fegyintézet büntető intézet, ahol a legszigorúbb fegyelemnek kell érvényesülnie.

Különben nem egyedülálló eset a fenti, és nem is Sopronkőhida volt az egyetlen, ahol a csomagküldéssel, illetőleg a csomagok súlyával kapcsolatban a legszigorúbb parancsok, szabályok voltak érvényben. Hogy a Horthy-féle internálótáborokban is érvényes volt-e ilyesféle szabály, valószínűnek tartjuk. A későbbi büntetőintézetekben, sőt még az internálótáborokban is, habár ott a külvilágtól elkülönítettek csomagot gyakrabban, esetleg hetenként kaphattak, nem lehetett nehezebb a csomag az előírt 5 kg-nál rendes körülmények között. (Kivételek lehettek és voltak is) Ha súlyosabb volt, vagy olyasmi volt benne, ami tiltva volt (pl. csokoládé, tortaféle stb.), akkor nemcsak hogy visszaküldték a csomagot a feladó címére, hanem a címzettet hosszabb-rövidebb ideig tartó fogdával meg is büntették (szenvedő alanyok élményeiből nyert adat).